

RIJETKI I NEOBJAVLJENI SISCIJSKI ANTONINIJANI CARA PROBA S KONJEM NA AVERSU

U tekstu je detaljno opisano vrlo rijetko poprsje cara Proba na siscijskim antoninijanima na kojima se nalazi prikazana konjska glava. Autori donose katalog svih poznatih primjeraka te nove u literaturi nepoznate varijante. U nastavku su opisana kovanja kasnijih careva istoga aversnoga tipa.

Uvod

U vrijeme Galijenovih reformi vojske konjaništvo i konjaničke postrojbe zvane Dalmatae dobivaju važnu ulogu. U vrijeme Aurelijana konjaničke su postrojbe nazivane equites Dalmatae, Mauri, Scutarii i Promoti. Zajedničkim su imenom zvane Illyriciani, prema mjestu njihova zemljopisnoga stacioniranja.¹ Središnja rezerva konjaništva bila je važna za vojne uspjehe careva ilirskoga podrijetla (Klaudije, Aurelijan, Prob, Kar i Dioklecijan) u drugoj polovici 3. stoljeća. No, u vrijeme relativne stabilnosti za vrijeme Dioklecijanove vladavine djelomično se vraća prijašnja defenzivna strategija uzduž granica. Dioklecijan je držao malu središnju vojsku, a većina *equites illyriciani* raspoređena je uzduž istočne granice i nikada više nije dostigla prijašnji status. Konstantin nastavlja trend koji je počeo Galijen sredinom 3. stoljeća povećanjem važnosti njihove uloge te je tada konjaništvo rangirano kao seniorno u odnosu na legije i auxilia.²

Za vrijeme cara Proba (276.-282.)³ aversni prikazi na novcu likovno su vrlo raznoliki te su među običan novac (antoninijane) našla put svečana poprsja koja su se do tada nalazila samo na specijalnim kovanjima, medaljonima i aurejima. U prvim emisijama nalaze se uobičajeni aversni prikazi cara, ali s vremenom oficine u kovnicama Lugdunum i Siscija izvode nove portretne biste cara, prikazujući Proba nepobjedivim, slaveći njegove pobjedonosne bitke. Lijepa ilustracija jest rijetki aversni prikaz iz siscijske kovnice, na kojem do izražaja dolazi umjetnički genij sisačkih gravera kalupa: car u vojnoj odori s kopljem i štitom drži konja na uzdi. Pojava konjske glave na militarističkom aversu pokazuje važnu ulogu konjaništva u carevim pobjedama. Taj aversni prikaz u numizmatičkoj se literaturi tumači na više načina: naglašava činjenicu da je sam Prob proistekao iz konjaništva, a drugi autori govore o njegovoj pripadnosti tzv. redu *equities*, iz kojega ga je vojska birala za novoga cara na istoku Rimskoga Carstva.⁴ Konjska je glava, naime, znak aristokratskog reda *equites*, po važnosti odmah ispod senatorskog ranga.^A Probus AEQVITIVS nadimak je koji Danhäuser⁵ i Pink (*Eqvityvm Probvum, militiae perityvm...*)⁶ povezuju s njegovim vojnim iskustvom u konjaništvu, ili

^A Red je bio glavni izvor novačenja časnika u kasnom 3. stoljeću i na početku 4. stoljeća. Status *equites* doseže vrhunac za Dioklecijana i Konstantina, ali u kasnom 4. stoljeću postaje neprepoznatljiv element u rimskoj državi.

Order was the main source of recruitment of officers in the late 3rd and at the beginning of 4th century. The importance of *equites* peaks during Diocletian and Constantine, while in the late 4th century become unrecognizable element of the roman state.

s riječi AEQVITI, konjanik; kasnije u doba carstva to postaje viteški stalež.⁷ Također prisutnost konja aludira na *adventus*, dolazak cara.

Rijetki aversni prikaz konjske glave kovan je u Sisciji vrlo kratko te se ubrzo prestaje kovati i zamjenjuje drugim prikazima u toj istoj 6. emisiji. Pink u svojem kapitalnom djelu o Probovoj numizmatici (Der Aufbau, str. 18.) svrstava "Die Pferdbüste" u posebne prikaze poprsja "Spezialbüsten". Kako navodi Delbrueck 26/7⁸, avers je vrlo rijedak i prvi se put pojavljuje na antoninijanu Klaudija II. u kovnici Kizik u 2. emisiji (sredina 269. godine), s reversima VIRTVTI AVGVSTI (RIC 255var, Mairat 41⁹, Bastien¹⁰ 1992, pl. 112.7, Alföldi 1938, XXIX.7, **br. 14**), SECVRITAS PERPETVA (RIC 244var) i LAETITIA AVG N (RIC 235var). Delbrueck ga opisuje riječima "car je nakon pobjedonosne bitke sjahao s konja". Pink navodi da se to poprsje Proba pojavljuje samo u Sisciji 277. godine, te zatim nešto kasnije nakon povratka iz Galije u kasnu jesen 278. kao Festprägung na aurejima i medaljonima u 5. emisiji. Neki su od tih primjeraka i datirani, a štiti je ukrašen scenom bitke (Siegerdarstellung). Ne spominje ostale kovnice iz kojih, kako ćemo kasnije vidjeti, postoje rijetki primjerci (Rim i Serdika). S vremenom, taj je tip rabljen samo na prestižnim kovanicama (zlatnim i srebrnim multiplama, brončanim medaljonima) i za komemorativna kovanja povodom *quinquennialia* i drugoga konzulata za Krispa i Konstantina II. u kovnicama Treveri i Lyon.¹³

Različiti opisi toga aversnoga tipa nalaze se u stručnoj literaturi i aukcijskim katalozima. Stručna literatura: RIC V/II, bust type H9¹¹, CHRIB bust type H91¹², Bastien bust type E6¹³, RIC V-temp bust type J61¹⁴, Mairat⁴: "Bust with a spear on the right shoulder, a shield on the left shoulder, taking a horse by the flange. A scene of Virtus graces the representative a shield ranging from to the left and a gorgoneion on the plastron of the cuirass."

Aukcijski katalozi: A) almost half-length cuirassed bust left, seen from front, wearing radiate helmet, holding spear over right shoulder and shield by left shoulder, horse's head facing left above right hand, Medusa head on cuirass, horseman galloping left and raising right hand on shield (**br. 8**); B) Büste nach links, gepanzert, mit Helm und Strahlenkrone, mit der rechten ein Pferd am Zügel führend, dessen Kopf links erscheint, in der rechten Hand geschulterter Speer, in der linken Schild, darauf galoppierender Reiter nach links über fünf Soldaten mit Schild (**br. 6**); C) am Panzer Gorgoneion, in der Rechten geschulterter Speer und Zügel eines Pferdes, dessen Kopf nach links zu sehen ist; D) Auf dem Schild Reiterkampf, Schild mit Adventusszene; E) Sur le bouclier, l'empereur a cheval entre cinq soldats et un ennemi^B (**br. 3**).

U siscijskoj kovnici iskovan je mali broj primjeraka, a autorima je ovoga teksta poznato 9 varijanti (I.-IX., vidi katalog), mnoge su unikatne i poznate su samo u jednom primjerku. Njihovom objavom znatno je proširena lista primjeraka koji je publicirao Alföldi, kojem nisu poznati tipovi IV., V., VII. i VIII. Aversne legende na većini su primjeraka IMP C PROBVS P F AVG i VIRTVS PROBI AVG, a samo jedan primjerak nosi legendu IMP PROBVS P F AVG (**br. 5**). O vrlo malom broju iskovanih primjeraka svjedoči velika učestalost istoga kalupa aversa (aversni kalup dijele **br. 3.** i **4.**, zatim **br. 7.**, **8.** i **12.**). Sva Probova poprsja iste su vrste, sa šljemom i zrakastom krunom, ko-pljem i štitom. Razlike postoje samo u dekoraciji na štitu i prikazu Meduze na carevu

^B Car na konju između pet vojnika i neprijatelja. Emperor on horse between five soldiers and an enemy.

oklopu te se poprsja mogu svrstati u 5 varijanti (A-E). Prema Pinku (*Aufbau...*) kovanja pripadaju trećoj do sedmoj emisiji: 3. (277) tip III, VII; 4. (277) tip V, VIII; 5. (278) tip I, II, IX; 6. (279) tip VI; 7. (280) tip IV. Zbog toga se na primjercima **br. 3., 4. i 11.** prvo pojavljuje konj na aversu u siscijskoj kovnici. Datacija primjerka **br. 2.** nešto je složenija. Prema Pinku sigla -S//XXI trebala bi pripadati 7. emisiji, no to se može odbaciti jer ta emisija uopće nema taj reversni prikaz. Oznaka oficine S trebala bi se nalaziti u egzergu (-//XXIS) te je to kovničarska greška i primjerak bi trebalo svrstati u 5. emisiju (278. godinu), kao što toj emisiji pripada antoninijan **br. 1.** Takvoj dataciji ide u prilog primjerak koji se nalazi na *Probvs* internetskoj stranici^c za RIC 624 (Alföldi tip 5/92, ADVENTVS AVG -S//XXI), gdje Martin Griffiths pretpostavlja da je to greška rezača kalupa u 5. emisiji siscijske kovnice. Podrobnija analiza primjerka upućuje na zaključak da je to isti reversni kalup kao za antoninijan **br. 2.**

Izbor reversnih tipova nešto je veći: ADVENTVS AVG / ADVENTVS PROBI AVG (car jaše na konju na lijevo), CONCORDIA AVG (Konkordija stoji), SALVS AVG (Salus sjedi), SOLI INVICTO (kvadriga okrenuta na lijevo ili frontalno), VICTORIAE AVG (Viktorija u bigi u desno) i VIRTVS PROBI AVG (Mars hoda).

U drugoj oficini izrađeni su antoninijani **br. 1., 2., 5.-10., 12. i 13.,** i imaju oznaku S, samo jedan primjerak nosi oznaku B druge oficine (br. **11.**), a primjerci **br. 3. i 4.** iz šeste oficine imaju oznaku ζ (*cursive digamma, stigma*).

Posebice valja izdvojiti primjerak **br. 5.,** koji se detaljima svog aversa izdvaja od ostalih. Prvo, ne vidi se desna ruka koja drži uzde i koplje. Mnogo zanimljiviji je natpis na štitu LEG II, jedinstven i nepoznat kao ukras na štitu ili natpis u cijeloj Probovoj numizmatički, ne samo u siscijskim kovanjima i na antoninijanima. Zbog toga bi se moglo posumnjati u autentičnost toga novca, što je provjereno usporedbom reversa s drugim primjercima tipa CONCORDIA AVG oficine S iz iste emisije. Pregledom naše referentne baze fotografija, utvrđeno je da postoji isti stil reversa na nekim primjercima, dodatno podržan sa stilom slova u XXI. oznaci u egzergu (Hirsch 169 (1991), No. 1334). Tamo su slova X jednako rezana kao na **br. 5.,** malo su rotirana te više sliče na križ (+) nego na X. O mogućnosti postojanja natpisa LEG II govore i povijesne činjenice.^d Konačna potvrda ili odbacivanje autentičnosti mogla bi se odrediti izravnom analizom novca, a ne analizom njegove fotografije.

Drugi zanimljivi tip jest IX. (Mars hoda desno, drži koplje i trofej). Alföldi u svome korpusu Probova novca navodi da taj tip nema dekoracije na štitu, što ga čini iznimkom ili greškom u katalogu, jer svi drugi primjerci navedeni u našem tekstu imaju dekorirani štit. Jedini poznati primjerak tipa IX. iz ostave Venera nije nam bio dostupan za provjeru.

^c <http://probvs.net/probvs/>

^d Legio II Isaura i III Isaura legije su kasnoga Rimskoga Carstva. Njihovo ime sugerira da su osnovane i stacionirane u regiji Isauria u planinama Taurus. Njihov osnivač mora biti car Prob, koji je ratovao protiv planinskih plemena u Ciliciji. Legio II Isaura and III Isaura, the legions of the later Roman Empire. The name suggests that they were founded to garrison a region Isauria in the Taurus mountain range. Its creator must have been the emperor Probus, who is known to have campaigned against the mountain tribes of Cilicia.

Katalog

Avers: Poprsje sa šljemom i okloпом na lijevo, u desnoj ruci drži koplje i uzde, u lijevoj drži štit, na lijevo glava konja / Radiate, helmeted, cuirassed bust left, holding spear and horse bridle in right hand and shield in left hand, to left head of horse.

varijante/variants:

A) štit ukrašen jahačem na lijevo, Meduza na oklopu / *Shield decorated with rider left, Medusa on cuirass*

B) štit ukrašen jahačem na desno, vojnici sa štitovima ispred / *Shield decorated with rider right, soldiers carrying shields in foreground*

C) štit ukrašen jahačem na lijevo / *Shield decorated with rider left*

D) štit s natpisom *LEG II* / *Shield inscribed with LEG II*

E) štit bez ukrasa / *Shield without decoration*

- I.** IMP C PROBVS P F AVG bust -A- 5. emisija (278)
ADVENTVS AVG --//XXIS RIC 626var, Alf. 5/46
a) Alf. 5/46 Vienna
b) Artemide El 11 (2011), No. 499 = Roma Numismatics III (2012), No. 535 (**br. 1.**)
- II.** IMP C PROBVS P F AVG bust -A- 5. emisija (278)
ADVENTVS AVG -S//XXI RIC 626var, Alf. 5/46var
a) Münz Zentrum Rheinland 124 (2005), No. 731 (**br. 2.**)
- III.** VIRTVS PROBI AVG bust -B- 3. emisija (277)
ADVENTVS PROBI AVG --//XXIç RIC 634var, Alf. 9/34
a) Alf. 9/34, coll. Missong
b) Alf. 9/34, London
c) Gorny & Mosch 118 (2002), No. 2375, = Elsen 76 (2003), No. 596 (**br. 3.**)
d) Tkalec & Rauch (1987), No. 437 (**br. 4.**)
- IV.** IMP PROBVS P F AVG bust -D- 7. emisija (280)
CONCORDIA AVG -S//XXI RIC 661var, A 22/45var
a) Artemide Aste XXIV (2009), No. 322 (**br. 5.**)
- V.** IMP C PROBVS P F AVG bust -C- 4. emisija (277)
SALVS AVG --//XXIS RIC 753var, Alf. 63/14var
a) Moneta Romana (2010), No. 63gl-476 (**br. 6.**)
- VI.** IMP C PROBVS P F AVG bust -A- 6. emisija (279)
SOLI INVICTO --//XXIS RIC 769var, Alf. 76/87
a) Alf. 76/87, coll. Missong
b) CNG 38 (1996), No. 1122 (**br. 7.**)
c) Gemini III (2007), No. 443 (**br. 8.**)
d) Gorny 142 (2005), No. 2900 = Jacquier 32 (2004), No. 578 (**br. 9.**)
e) Moneta Romana (2009), No. 63mk-408 = Mairat 116 (**br. 10.**)

<p>VII. VIRTVS PROBI AVG bust -B-SOLI INVICTO --//XXIB
a) CNG 51 (1999), No. 1420 (br. 11.)</p>	<p>3. emisija (277)
RIC 779var, Alf. 73/72var</p>
<p>VIII. IMP C PROBVS P F AVG bust -C-VICTORIAE AVG --//XXIS
a) Alf. 89/13, Halle
b) Sternberg 13 (1983), No. 955 (br. 12.)
c) Aufhäuser 11 (1995), No. 386 (br. 13.)</p>	<p>4. emisija (277)
RIC 796var, Alf. 89/13</p>
<p>IX. IMP C PROBVS P F AVG bust -E-VIRTVS PROBI AVG --//XXIS
a) Alf. 96/62, Venèra 3872</p>	<p>5. emisija (278)
RIC 812var, Alf. 96/62</p>

Uz trinaest primjeraka koji su ilustrirani u tablama, fotografije reversa još dva primjerka nalaze se na **slici 1**. Usporedba s antoninijanima u tablama pokazuje da su to drukčiji primjerci, ali zasigurno pripadaju siscijским kovanjima. Primjerak **1.a** (Probus internet site) ima isti aversni kalup kao **br. 4**. U prilog kovanju u siscijскоj kovnici govori identična veličina i raspored slova, ligature natpisa, karakteristično siscijско slovo G te dekoracija na štitu. Primjerak 1.b ilustriran je u CHRБ 5.

Slika 1. Aversi antoninjana ilustrirani bez reversa a. *Probus* (Bastien 126,2), b. *CHRБ 5*

Osim primjeraka antoninjana kovanih u Sisciji, koji su poznati Pinku, postoji i nekoliko primjeraka iz drugih kovnica: Rim^E: ROMAE AETERNAE (RIC 189, Bri-

^E RIC za kat. br. 189 napominje da je avers katkad s konjskom glavom. Avers s konjskom glavom za rimsku kovnicu ne poznaje Pink, niti spominje Venera (Prob, rimska kovnica). Pink datira to kovanje u 5. emisiju (280.), a u katalogu ostave Venera (Prob, rimska kovnica) emisija je datirana u kasnije vrijeme, u proljeće 281.

RIC for coin no. 189 mentions that this obverse is sometimes depicted with horse head. Pink does not know for obverse with horse head in the mint of Rome, similarly this type is not known in Venera hoard (Probo, Rome mint). Pink dates this issue in 5th emission (280), while in the new catalogue of Venera hoard (Probo, Rome mint) emission is dated later, in Spring 281.

tish Museum, **br. 15.**), Serdika: VIRTVS PROBI AVG (RIC 879var., Coh 923var., Pink Aufbau S. 45 (4. emisija 277., s drugim aversom, **br. 16.**) i CLEMENTIA TEMP (RIC 838var., 2. emisija 276, Pink nema aversnu legendu VIRTVS PROBI AVG za 2. emisiju), **br. 17.**). Primjerci **15.-17.** kao dekoraciju na štitu imaju konjanika (cara) koji jaše na desno, ispred je red vojnika. Izniman je antoninijan kovan u Ticinumu VIRTVS AVG (RIC 437var., 2. emisija 276 AD, **br. 18.**), na kojem je car prikazan s kopljem u desnoj ruci, lijevom rukom drži uzde, a konjska se glava ne vidi. Također kovnica Ticinum izdaje antoninijane sa šifriranom riječi koja se povezuje s Probovim nadimkom (*signum*) Equitius: u 7.-10. emisijama (280.-282.) u polju je dodano po jedno slovo od riječi AEQVIT/EQVITI, a slično i u kovnici Roma (7. emisija 282.) u egzergu nalazi se po jedno slovo od riječi AEQVIT.¹⁵

Datacija antoninijana **br. 17.** kovnice Serdika u 2. emisiju (276. godinu) mogla bi biti ključna za utvrđivanje redoslijeda kovanja toga zanimljivog aversnoga tipa, koji se zemljopisno može pratiti od istočnih kovnica Rimskoga Carstva prema zapadu. Može se zaključiti da je predložak za sisačke antoninijane 3. emisije (277.) **br. 3., 4. i 11.** došao iz Serdike. Zbog kopiranja predloška, najranija siscijska emisija s konjskom glavom ima vrlo izduženi carev vrat na poprsju, što je jedna od stilskih karakteristika kovnice Serdika. Kasnije se stil portreta pretvara u karakteristično siscijski, s mnogo kraćim vratom, koji je proporcionalan veličini tijela. U prilog toj pretpostavci govori i činjenica da primjerci iz Serdike kao i najranija siscijska emisija nose isti aversni natpis VIRTVS PROBI AVG, što je još jedna indicijaska potvrda o tome da je kopiran serdički predložak. Postoji mogućnost da je kaluparima iz Serdike uzor bio Klaudijev antoninijan **br. 14.**, kovan u zemljopisno susjednoj (istočnijoj) kovnici Kizik. Šireći se dalje na zapad carstva, siscijski primjerci dopijevaju do središnje kovnice u Rimu, gdje su kopirani u 280./281. godini (**br. 15.**).

Za stilsku komparaciju važna su druga kovanja cara Proba iz Siscije. U 5. emisiji kovnice Siscija Pink navodi za posebnu seriju, tzv. Festprägung, među ostalim i Probove medaljone koji prikazuju konjsku glavu na aversu: s reversnom legendom IMP PROBVS CONS AVG II (car u kvadrigr, Pink str. 52/1 = Gneccchi bronzo III, str. 67., 50 iz *coll.* Evans^F, **br. 19.**)^G, te drugi primjerak (Gneccchi vol 3, Tav 156, 21, **br. 20.**) i brončani medaljon VICTORIA AVG (trofej i dva zarobljenika, Pink str. 52., Nr. 12, **br. 21.**). Probov aurej SOLI INVICTO COMITI AVG (RIC 138, kovnica Rim, **br. 26.**), a ilustrativni je primjer toga tipa poprsja, doduše bez konja, jer su zbog odlične očuvanosti svi detalji lijepo vidljivi, posebice glava Meduze na oklopu te prikaz konjanika na štitu koji ide na lijevo (uvećani detalj, **slika 2.**).

^F ARS CLASSICA = Naville & Cie, Geneve Auction XVII (4. October 1934), Lucerne, collections Burrage, Vienne, Arthur J. Evans, No. 1796, AE 10.65 g, PROBVS CONS II, jedinstven, iz aukcije C. Roach Smith 1890. / unique, from sale C. Roach Smith 1890.

^G Gneccchi ga pogrešno opisuje: PROBVS CONS II. Gneccchi has a wrong description: PROBVS CONS II.

Slika 2. *Prob, aurej Rim SOLI INVICTO COMITI AVG (br. 26.)*

Nakon vladavine cara Proba aversni prikaz s konjem pojavljuje se iznimno na posebnim serijama, posebice na rijetkim medaljonima i aurejima. Sisački graveri, možebitno su isto osoblje koje je djelovalo u kovnici za cara Proba i poznata su im izdanja Proba (ili imaju predloške aversa) pa ih rabe u izradi kalupa za zlatni medaljon VIRTUS AVGVSTORVM Numerijana Augusta (RIC 401corr.-Rim, Gneccchi I, Tav 4,7, **br. 22.**, stara gravura, **slika 3.**). Pink izradu medaljona u VAHD¹⁶ smješta u 5. emisiju (jesen 283./jesen 284.) u sisačku kovnicu na osnovi stilske analize, a u Aufbau⁶ datira to kovanje u 4. emisiju iz 1. polovice studenoga 283. (Nr. 14). Postoje očite razlike u tipu - car ima lovorov vijenac, nema štita te drži koplje u desnoj ruci.

Slika 3. *Numerijan, zlatni medaljon VIRTUS AVGVSTORVM gravura¹⁷*

Za vrijeme Kara i njegove porodice ponovno se pojavljuje to iznimno poprsje na rijetkim brončanim kvinarima sa zajedničkim portretima Karina i Magnije Urbike (**br. 23.**).¹⁸ Kovani su u kovnici Ticinum u kasno ljeto 283. godine. Ovdje car ima šljem i štit, ali, za razliku od Probovih primjeraka, nema koplja.

U vrijeme tetrahrije glava se konja samo iznimno nalazi na novcu. Lijepi je primjer brončani medaljon cara Maksimijana kovan u rimskoj kovnici uobičajenog reversa *MONETA AVGG* (RIC-^H, Gn. Tav. 127, 6, H 7, AD 294, **br. 24.**), gdje se na štitu nalaze lupa Romana, Romul i Rem. Taj primjerak precizno oslikava Grueber¹⁹ (No. 4, Pl LVI, 3, gravura, **slika 4.**). Gneccchi navodi još jedan Maksimijanov medaljon s istim aversom, ali s drugim reversom: *SALVIS AVGG ET CAESS FEL ORBIS TERR* (Gn. Vol 2 Bronzo gran modvlo no. 10, Tav 127,10, RIC-).¹ Nadalje, RIC ne poznaje rijetki nummus koji je za Maksencija kovan u Ostiji tipa *VICTORIAE AETERNAE AVG N* (RIC VI-, AD 309-312, **br. 25.**).²⁰ Primjerak pripada poznatoj zbirci Evans, ali nije uvršten u aukcijski katalog njegove zbirke (*Ars Classica* 1934) - na njemu je car prikazan u oklopu, drži konja za uzde, a štit je ukrašen s jahačem koji ide na lijevo.

Slika 4. Maksimijan, medaljon *MONETA AVGG*¹⁹

Iznimno rijetko na rimskom se novcu s konca 3. i početka 4. stoljeća može vidjeti konjanik koji drži konja na uzdi, kao što se to lijepo vidi na Maksencijevu folisu kovanom u Ostiji *AETERNITAS AVGG N* (1. emisija AD 309²¹, RIC 16, Cohen 10, Hunter 26, **br. 27.**). Na uvećanom detalju lijepo se vide dioskuri Castor i Polux, s uzdamama u rukama, a glave se konja, prednji dio tijela i prednje noge vide u pozadini (**slika 5.**).

^H *Æ* medaljoni vladara prve tetrahrije s tri Monete na reversu izostavljeni su iz RIC V/2 i RIC VI / *Æ* medallions of the rulers of the first Tetrarchy with three Monetae on reverse are omitted both in RIC V/2 and RIC VI. H. Dressel, *Die römischen Medaillone des Münzkabinetts der Staatlichen Museen zu Berlin* 1973, 299 f. Nr. 184 Taf. 21; Friedländer - von Sallet Nr. 1093; Gneccchi II 129 Nr. 18 Taf. 127,6 (primjerak iz Berlina reg. no. 18200726); G. Malingue, *Un médaillon de bronze de l'empereur Maximien Hercule frappé à Carthage*, *BSFN* 2007, 117 ff. 120 Abb. 10 (Berlin). Another specimen offered on Numismatik Lanz auction in May 2006; sold on H. D. Rauch auction in April 2008, 47,06 g.

¹ Lodovico Laffranchi, *La tiche di Carthago*, *RIN* Ser. 2, 1, 31, 1918, 92.

Slika 5. Maksencije, folis Ostia AETERNITAS AVG N (br. 27.)

EksPLICITNA referencija na povezanost/pripadnost rimskih careva s Equis (eques) Romanus, "rimski vitez" nalazi se na rijetkom zlatnom medaljonu od 1 i 1/2 aureja cara Konstantina iz Nikomedije (RIC 100, Depeyrot str. 154, cf. Bastien pl. IV, 16, Gnechi 9, Coh 139, AD 325), s reversnim natpisom EQVIS ROMANVS, Konstantin I. jaše konja na lijevo, podignute ruke (br. 28.).^{22,23,J} Izdanje pripada *donativum* za *vicennalia* u 325. godini (Bastien Donativa, 79). Hess²⁴ misli da tim reversom Konstantin odaje počast politički važnom viteškom redu (*ordo equester*). Reversni tip simbolizira pokušaj cara da uspostavi dobre odnose s konzervativnim krugovima u Rimu, prema kojima je dotada bio neprijateljski raspoložen, glorificirajući tako taj utjecajni viteški red.^{25,26} Postoji i primjerak s varijantom natpisa EQVES ROMANVS (Gnechi, No. 8, Cohen, 138).

U vrijeme Konstantina i članova njegove dinastije posljednji put u rimskoj carskoj numizmatici postoji aversni prikaz cara koji drži konja na uzdi, u raznim varijantama. Iz toga razdoblja RIC poznaje nekoliko varijanti poprsja s konjem: tipovi s lovorovim vijencem: G11, G12 i G13 te sa šljemom: H10 i H13.^K Ljepotom se izdvaja Konstantinova srebrna multipla SALVS REIPUBLICAE iz kovnice Trier (AD 315, RIC VII str. 364, No. 36, Pl 9) s kršćanskom simbolikom, gdje car umjesto koplja drži žezlo u obliku križa, a na štitu se nalazi *lupa romana* (br. 29.). Nadalje, folis Konstantina I. s reversnom legendom SOLI INVICTO COMITI kovnice Lugdunum (Lyons) iz AD 316 (br. 30.) nije poznat u numizmatičkoj literaturi (cf. RIC VII str. 125, opaska 51, Bastien).^L Tamo nalazimo carev portret s konjem kojega drži na uzdi, s lovorovim vi-

^J Drugi primjerak/another specimen: Hess Divo 313 (2009), No. 1628, 6.77 g = Egger xxxix, 1912, No. 1390, Plate III = Hirsch XXXIII, 1913, No. 1467, Cohen 139, Gnechi, Pl 6.12.

^K RIC VII, str./pg. 89

^L Bruun navodi u RIC-u da Maurice nabraja nekoliko neproverjenih tipova poprsja za tu seriju, ali nije ih mogao potvrditi za vrijeme pisanja RIC-a. Taj tip poprsja čak ne poznaje niti Maurice, iako je poznat za ostale serije.

Bruun states in RIC that Maurice lists several unconfirmed bust types for this series, which he was unable to confirm during the writing of RIC. This particular bust type does not even know Maurice, although it is known for other series.

jencem i paludamentom. Zbog loše očuvanosti ostali detalji slabo su vidljivi (možda drži žezlo ukrašeno orlom u lijevoj ruci). Još jedan neobjavljeni primjerak cara Konstantina, s konjskom glavom na aversu kovan je u kovnici Arelate u AD 315-316 (**br. 31.**). Car je u oklopu, s lovorovim vijencem, drži konja desnom rukom i štiti u lijevoj ruci, a reversni je prikaz SOLI INVICTO COMITI.

Produkt trierske kovnice jest i serija malih folisa BEATA TRANQVILLITAS, izdanih za Konstantinove sinove Konstantina II. i Krispa iz 322.-323. godine.²⁷ Reducirani folis iz 322. godine kovan za Konstantina II. nema koplje na aversu, a na štitu je prikaz Konstantina koji stoji i pozdravlja drugoga cezara, u pozadini su tri vojnika (Alten str. 10., 18, Tf. III, 18, 1-2, **br. 32.**); s druge strane, na primjerku **br. 33.** (RIC 388, Trier AD 322-323) lijepo se vidi koplje.^{28.M} Za cezara Krispa u trierskoj emisiji BEATA TRANQVILLITAS nalazimo veću raznolikost likovnih rješenja aversa, koja uključuju primjerke gdje na štitu nema ukrasa (**br. 34.**, RIC 373), a na drugom primjerku²⁹ nalazi se koplje koje je postavljeno ispred štita (RIC 397var, Coh 20var, Bastien vol II, str. 547-553, str. 551, pl. 183, n°6, **br. 35.**). U RIC-u nije poznata varijanta s Krispovom bustom okrenutom na desno, s konjem na lijevo, a samo koplje drži u desnoj ruci (RIC-, Coh 20var, **br. 36.**). Izdanje za Krispa povezuje se s proslavom njegove *quinquennalia* u Sirmiju 1. ožujka 321.

Reducirani folisi s konjskom glavom na aversu kovani su za Krispa i u kovnicama Ticinum, Akvileja i Lugdunum (Lyon) (**br. 37.-39.**). Primjerci iz Ticinuma i Akvileje imaju lovor/oklop/štit na aversu, a na primjerku iz Lyona nema štita, te Krisp najvjerojatnije drži žezlo u lijevoj ruci (to se iz slike ne može sa sigurnošću tvrditi). Prvi primjerak iz Ticinuma jest DOMINOR NOSTROR CAESS/VOT X tipa, kovan u AD 320.-321. (RIC 155var, Tkalec 22. 4. 2007, No. 351, ostava Bikić-Do³⁰ Pl. XII, No. 959, **br. 37.**). Reducirani folis iz Akvileje iz 321. godine (**br. 38.**) pripada reversnom tipu CAESARVM NOSTRORVM/VOT X (RIC 98, identični tip pojavio se na aukciji Gorny 60 (1992), No. 583). Primjerak reversnoga tipa VICTORIAE LAETAE PRINC PERP iz Lyona kovan u 318.-319. godini (**br. 39.**) nije objavljen u numizmatičkoj literaturi s tim aversnim tipom (RIC VII-, Bastien-) i najranije je izdanje za Krispa.

Table, list

1. Artemide El 11 (2011), No. 499 = Roma Numismatics III (2012), No. 535, 4,12 g, 11h
2. Münz Zentrum Rheinland 124 (2005), No. 731, 3,85 g

^M Bastien misli da bi se u emisiji kojom je obilježavana *quinquennalia* za Krispa pojavljivanje konjske glave pokraj careva portreta moglo povezati s vojnom kampanjom koju je vodio protiv Franaka u 320. ili tijekom zime 320.-321. Mnogo je teže protumačiti takvo poprsje za Konstantina II., koji je tada bio još malo dijete. U svakom slučaju, on navodi da postoji više primjeraka za Konstantina nego za Krispa. Stoll u svojoj studiji o kovnici Trier ne navodi taj tip poprsja za Krispa, ali pokazuje tri različita tipa za Konstantina II.

For the emission celebrating a *quinquennalia* of Crispus Bastien is of the opinion that the appearance of horse head besides the bust of Crispus could be connected with his military campaign against Franks in 320 or during the Winter 320-321. It is more difficult to explain the presence of horse head on the coins of Constantine II, who was a child at that time. Anyway, he lists more specimens for Constantine II than for Crispus. Stoll in his study dedicated to Trier mint does not know for this bust type for Crispus, but lists three different bust varieties for Constantine II.

3. Gorny & Mosch 118 (2002), No. 2375, 2,86 g = Elsen 76 (2003), No. 596
4. Tkalec & Rauch (1987), No. 437, 3,88 g
5. Artemide Aste 24 (2009), No. 322, 3,28 g
6. Moneta Romana (2007), No. 63gl-476, 3,32 g
7. CNG 38 (1996), No. 1122, 4,01 g
8. Gemini, LLC Auction III (2007), No. 443, 3,72 g
9. Jacquier 32 (2004), No. 578, 3,84 g = Gorny & Mosch 142 (2005), No. 2900
10. Moneta Romana (2010), No. 63mk-408, 3,58 g, 6h = Mairat 30 Dec 2011 Article 116, RIC 769 var.
11. CNG 51 (1999), No. 1420, 3,50 g
12. Sternberg 13 (1983), No. 955
13. Aufhäuser 11 (1995), No. 386, 3,61 g
14. ebay (2011), No. 320681970937 richiecoin1962, 3,28 g
15. RIC 189, British Museum
16. Gorny 195 (2011), No. 481, 3,48 g
17. Kandus 2010 sl. 24.³¹
18. Probvs.www RIC 437var = Emporium Hamburg 52 (2004), No. ?
19. Evans *Num. Chron.* (1891), 6,6, 28 mm, 10,65 g, modulo II³², Æ medaljon
20. Gn. III 156,21, Vienna coll. Missong, 27 mm, 8,31 g, modulo II, Æ medaljon
21. Gn. III 156,11, RIC 291, Æ medaljon
22. Gn. I Tav 4,7, Skt. Petersburg, 35 mm, 27,9 g, aurej
23. NAC 64 (2012), No. 1280, 1,26 g, kvinar
24. Artemide aste 28 (2009) No. 258, 26,00 g, Æ medaljon
25. Oxford coll. Evans, Drost, Pl. 1, fig. 9, folis
26. Leu 93 (2005), No. 109, 6,17 g, teški aurej
27. Lanz 154 (2012), No. 505, 6,14 g, folis
28. Baldwin 40 (2005), No. 56, 6,48 g, aurej
29. RIC VII p 364, No. 36, Pl 9, srebrna multipla
30. CNG 45 (1998), No. 2361, 3,93 g, Æ folis
31. forum ancient coins (2004), No. 2889^N, Æ folis
32. Aufhäuser 11 (1995), No. 448, Æ folis
33. Gorny 101 (2000), No. 1054, 3,23 g, Æ folis
34. Gorny & Mosch 190 (2010), No. 549, 2,77 g, Æ folis
35. iNumis Public Auction May (2012), No. 121, 3,18 g, Æ folis
36. iNumis VSO 2 (2006) No 251, 3,13 g, Æ folis
37. Gorny & Mosch 191 (2010), No. 2424, 2,60 g, Æ folis
38. Gorny 204 (2012), No. 2585, 2,91 g, Æ folis
39. CNG 34 (1995), No. 400, 2,75 g, Æ folis

^N <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?pos=-2889>

Siscia

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

Cyzicus Claudius

Roma

13.

14.

15.

Serdica

Ticinum

16.

17.

18.

Siscia, medaljoni

19.

Siscia, Numerian

20.

Ticinum, Carinus

21.

Rome, Maximian

22.

23.

24.

Ostia, Maxentius

25.

Roma

26.

Ostia, Maxentius

27.

Nicomedia, Const I

28.

Trier, Const I

29.

Lugdunum, Const I

30.

Arelate, Const I

31.

Trier, Const II

32.

33.

Trier, Crispus

34.

35.

36.

Ticinum, Crispus

Aquileia, Crispus

Lyon, Crispus

37.

38.

39.